

**INTERNATIONAL SECURITY STUDIOS:
MANAGERIAL, ECONOMIC,
TECHNICAL, LEGAL, ENVIRONMENTAL,
INFORMATIVE AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS**

**Georgian Aviation University
NGO «International Educators
and Scientists Foundation»**

**INTERNATIONAL SECURITY STUDIOS:
managerial, economic, technical, legal,
environmental, informative
and psychological aspects**

*international
collective
monograph*

Tbilisi, Georgia – 2023

УДК 327(100)-049.5

M 58

DOI 10.5281/zenodo.7825520

*Recommended for publication by the academic council of Georgian Aviation University
(protocol №. 16/23 dated 24.03.2023)*

Editorial committee:

Nika Tikanashvili, Dean of Engineering Faculty, Associate Professor, Aviation University of Georgia, (Tbilisi, Georgia); Georgian Aviation University (Tbilisi, Georgia);

Giorgi Evgenidze, Dean of Faculty of Business Administration, Georgian Aviation University (Tbilisi, Georgia);

Andro Maisuradze, Head of the scientific-Research Center, Professor, Georgian Aviation University (Tbilisi, Georgia);

Oleg Batiuk, Doctor of Law, Chairman of the Board of the NGO "IESF" (Kyiv, Ukraine);

Zinaida Smutchak, Doctor of Economic sciences, Professor, Professor of Department of Economics, Entrepreneurship and Management, Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of State Higher Educational Institution «University of Educational Management», member of the supervisory board of the NGO "IESF" (Kyiv, Ukraine);

Olha Balynska, Doctor of Law, Professor, Vice-rector of Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine).

Reviewers:

Iryna Hora, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine);

Robert Khachidze, Senior Scientist of Scientific-Research Center, Professor, Georgian Aviation University (Tbilisi, Georgia);

Oleksandr Komisarov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Deputy Head of the Faculty of Combat-service activity of National guard of Ukraine of Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, colonel (Kyiv, Ukraine).

M 58 International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia 2023. – 1438 p.

The collective monograph is the result of the generalization of the conceptual work of scientists who consider current topics from such fields of knowledge as: management, management, technical sciences, law, ecology, information sciences and psychological sciences through the prism of international security studies. Content-functional lines and the key direction of the study of psycho- and sociogenesis of personality in age and pedagogical dimensions through the prism of revitalization are highlighted by each researcher in the context of the implementation of an individual sub-theme.

For scientists, educational staff, PhD candidates, masters of educational institutions, university faculties, stakeholders, managers and employees of management bodies at various hierarchical levels, and for everyone, who is interested in current problems of management, technical sciences, law, ecology, information sciences and psychological sciences through the prism of international security studies.

ISSN 1512-4916

© Georgian Aviation University 2023;

© NGO " IESF " 2023;

© The collective of authors 2023.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЇХ ОБМЕЖЕННЯ

Liudmyla Pivnenko

State Biotechnological University senior
lecturer of the

Department of State Legal Disciplines and
International Law

lusia_pivnenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5564-0273>

Анотація. У роботі досліджено наукові підходи щодо розуміння поняття і сутності конституційних прав, їх місця у системі прав людини, та проведено комплексний аналіз інституту обмеження конституційних прав людини і особливостей його нормативно-правового регулювання в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. В рамках даного дослідження дається авторське визначення поняття обмеження конституційних прав людини, та наводяться характерні ознаки цього правового інституту. Особлива увага приділяється аналізу положень Конституції України та окремих нормативно-правових актів, які регламентують обмеження прав людини. Доведено, що питання обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану, потребує більш детальної законодавчої регламентації, так як нормативно-правові акти, що санкціонують обмеження прав людини, повинні бути сформульовані і конкретизовані якомога чіткіше, ясніше, із зазначенням цілей, обставин, засобів, міри й форми обмеження прав людини, що у свою чергу убезпечить людину від незаконних та безпідставних обмежень, та не дозволить органам державної влади виходити за рамки повноважень, наданих їм Основним законом.

Вступ. Збройна агресія російської федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусили увесь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в умовах правового режиму воєнного стану. Запровадження правового режиму воєнного стану є потенційною загрозою для реалізації прав людини, так як завжди пов'язане із розширенням компетенції органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та наділення їх особливими повноваженнями, яких вони не мали в мирний час.

Окрім цього введення воєнного стану тягне за собою багато заборон та нових порядків, зокрема і обмеження конституційних прав людини. Загально зрозуміло, що такі заборони вводяться з метою відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки незалежності України, її територіальній цілісності, але вони відбувається за рахунок зменшення обсягу реалізації прав, свобод та законних інтересів людини.

За таких надзвичайно складних умов сьогодення, проблема обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану для нашої держави набула особливого значення. На державу покладається великий масив питань, щодо запровадження дієвих механізмів забезпечення конституційних прав людини та вдосконалення законодавчої бази у цій сфері. Нормативно-правові акти, що санкціонують обмеження прав людини, повинні бути сформульовані і конкретизовані якомога чіткіше, ясніше, із зазначенням цілей, обставин, засобів, міри й форми обмеження прав людини.

Належне нормативно-правове регулювання інституту обмеження конституційних прав людини в умовах дії правового режиму воєнного стану, убезпечить людину від незаконних та безпідставних обмежень та не дозволить органам державної влади виходити за рамки повноважень, наданих їм Основним законом.

Стан опрацювання проблематики. Питання щодо обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина завжди були в центрі уваги вчених правознавців, та знайшли належне опрацювання у науковій доктрині. Питанням правомірного обмеження окремих прав людини присвятили свої наукові праці: Антонович М. М., Бабін Б. В., Білоскурська О. В., Загоруй І. С., Коваленко В. В., Кучук А. М., Лазарев В. В., Малиновська Т. М., Осинська О. В., Панфьорова М. А., Прієшкіна О. В., Проць І. М., Рабінович П., Слюсар К. С., Стахура Б. І., Федоренко В. Л., Федорчук М. Д., Фігель Ю. О., Шаптала Н.К. та інші. Проте, незважаючи на значний доробок науковців щодо аналізу загальних положень обмеження конституційних прав людини, на сьогоднішній день надзвичайно актуальним залишається проблематика правового регулювання інституту обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану в Україні. На превеликий жаль війна в Україні триває і питання правового регулювання інституту обмеження конституційних прав і свобод людини потребує ґрунтовного аналізу та належного законодавчого врегулювання.

Мета роботи полягає у ґрунтовному науковому дослідженні поняття і сутності конституційних прав, їх місця у системі прав людини, та проведені комплексного аналізу інституту обмеження конституційних прав людини і особливостей його нормативно-правового регулювання в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Загальнотеоретична характеристика конституційних прав людини

Перш ніж перейти до запланованого дослідження правових аспектів регулювання інституту обмеження конституційних прав людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, необхідно спочатку визначитися із самим поняттям конституційних прав, їх класифікацією та місцем конституційних прав у системі прав людини.

Проблема прав і свобод людини завжди була актуальною для цивілізованого суспільства, як у минулому, так і сьогодні. В одних країнах людина, її життя, гідність, оцінюються більш високою мірою, для цього створюються реальні механізми для реалізації цих цінностей. В інших державах

обсяг прав і свобод, навпаки, звужується, а сама людина піддається постійним утискам. Усе це залежить від багатьох чинників історичного, релігійного, соціального, психологічного характеру, що формують державність та суспільний лад країн сучасного світу.⁴⁵

Права людини перестали бути внутрішньою справою держав і перейшли у сферу міжнародно-правового регулювання, починаючи з часів закінчення другої світової війни. Суцільне нехтування правами людини в період війни виявило неспроможність окремих держав та й міжнародних структур стати на їхній захист. 1945 року створюють ООН, однією з цілей якої є «утвердження віри в основні права людини, у гідність та цінність кожної людської особистості». Згодом, 10 грудня 1948 року, у Парижі Генеральна Асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини, яка проголосила широке коло прав: громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних і стала першим міжнародним універсальним документом у цій сфері. Вона стала фундаментом, на якому розвивається уся міжнародна та внутрішньодержавна нормотворчість у галузі прав людини, а день ухвалення Декларації отримав назву День прав людини.⁴⁶

Українська держава у надскладних умовах державотворення, характеризуються прагненням привести національне законодавство про права та свободи людини у відповідність до міжнародно-правових стандартів, та забезпечити максимальну реалізацію прав і свобод людини та громадянина. Конституція України у статті 3 визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою цінністю, а права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Обов'язок держави забезпечувати права людини і громадянина виступає як головна телеологічна домінанта Конституції, і в цьому перш за все виявляється її могутній демократичний та гуманістичний потенціал. Положення Конституції про те, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (ст. 22), що вони захищаються судом (ст. 55), свідчать про те, що за державою закріплюється її обов'язок різними правовими заходами забезпечити захист прав і свобод, здійснювати нормативне регулювання в цій важливій сфері відносин.⁴⁷

Загально визнаним є той факт, що держава жодною мірою не наділяє індивіда правами, вона лише повинна визнати їх існування. Права людини залишаються тим абсолютним, універсальним кордоном, переступати через який не може ніхто. Аналізуючи національне законодавство, можна констатувати, що прийнявши Конституцію, Українська держава визнала і узяла під свій захист

⁴⁵ Яцковина В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини// Південноукраїнський правничий часопис. № 1-2. – 2022. С. 49-53

⁴⁶ Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри./ Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. - К.: Ваіте, 2021. – 528 с.

⁴⁷ Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспекти// Наукові записки НаУКМА. - 2017. Том 200. Юридичні науки. – С. 110-114

невід'ємні, невідчужувані права людини. Таким чином Основний Закон визначив пріоритетний вектор державної політики, відображений у відомій для всіх демократичних країн світу формулі: «від Людини – до Держави». Тобто держава не має абсолютної влади щодо людини, основоположні права та свободи якої й визначають межі та обсяги їх взаємодії.⁴⁸ Як справедливо зазначив Проць І. М., права і свободи людини є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дозволяють йому задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя. Ступінь їх гарантування визначає ступінь демократичного розвитку будь-якого суспільства.⁴⁹

У науковій доктрині поняття прав людини мають різнопланові інтерпретації і породжують чимало дискусій щодо визначення природи прав людини, їх сутності та змісту. Аналізуючи наукові підходи щодо визначення прав людини, варто зазначити, що у загальній теорії права, права людини визначаються, як гарантована законом міра свободи (можливості особи), яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для всіх людей.⁵⁰ На думку Антонович М.М., права людини це можливість вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування і розвитку, закріплені в законах, інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства.⁵¹ Вивчаючи теоретико-правові підходи розуміння прав людини, Загоруй І. С. зазначає, що права людини можна розглядати як поняття, що тісно пов'язане зі свободою особи і є її основою, поняття, яке так само відображає гідність і цінність людської особи і водночас її домагання володіти певними можливостями (суб'єктивними правами), що дозволяють зробити життя цієї особи дійсно гідним. Одночасно права людини характеризують вертикальні відносини, що складаються між людиною й державою та є інструментом обмеження держави влади. Закріплення цих прав у правовому акті створює більш надійні гарантії їх реалізації.⁵²

⁴⁸ Коваленко В. В. Права людини в Україні та вдосконалення їх захисту в контексті конституційної реформи//Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України / За заг. ред. проф. В.В. Коваленка; матеріали науково-практичної інтернет-конференції ННІЗН НАВС (м. Київ, 23 січня 2014 р.). – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – 192 с. – С. 5-11

⁴⁹ Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 381-384

⁵⁰ Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] / О.Ф. Скакун – Х.: Еспада, 2006. - 776 с.

⁵¹ Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. Право України. 2005. № 12. С. 16.

⁵² Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини// Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - № 2. - 2016. – С. 66-82.

Досліджуючи роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві, Стахура Б.І. зазначає, що по суті, права і свободи людини – це особливий тип договірних відносин між суспільством та індивідом, особистістю та державою, що фіксуються національними правовими системами. Суть договірних відносин між державою і особою полягає в тому, що держава визнає права і свободи людини, хоча деякі з них належать людині від народження. Дослідник зазначає, що таке визнання певною мірою обмежує владу держави, але це не повинно вести до применшення її ролі. Держава не тільки захищає права і свободи людини, але й надає їм обов'язкову юридичну силу закону.⁵³

Права людини наділені певними властивостями, які відрізняють їх від інших правових категорій, та через які розкривається сутність та зміст прав людини, а саме:

- права людини, це її основні можливості, необхідні для нормального існування і розвитку. Вони є ключовими елементами правової сутності людини, окреслюють сферу автономії індивіда у взаємовідносинах з іншими особами, суспільством і державою, визначають обсяг його індивідуальної свободи. Саме тому права людини виступають універсальними ціннісними орієнтирами;

- права людини визнаються природними, невід'ємними і невідчужуваними. Це означає, що права людини мають природне походження, належать людині від народження, держава лише визнає ці права й створює сприятливі умови для їхньої реалізації. Держава не може й не повинна розпоряджатися цими правами. Ні держава, ні будь-хто інший не вправі позбавити людину її прав. Держава, яка порушує права людини, несе за це відповідальність. Невідчужуваність прав означає, що людина не може передавати свої права іншій особі й не може продати їх. Виключається також можливість добровільної відмови людини від своїх прав, зокрема їх обмін на інші блага, що свідчить про їхню невідчужуваність;

- права людини неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані. Це означає, що різні права людини, по суті, пов'язані між собою і не можуть розглядатися окремо. Здійснення одного права залежить від здійснення багатьох інших прав, і немає жодного права, яке було б важливіше за інші;

- права людини мають бути рівними для кожного. Це означає, що вони стосуються усіх людей в усьому світі, причому без обмежень за часом. Вони належать особі незалежно від її статі, віку, національності, релігії, майнового стану, політичних чи інших переконань, а також інших чинників, які розглядаються як заборонені підстави дискримінації. Йдеться не тільки про формальну рівність (рівність перед законом і судом), а й про фактичну рівність, яка передбачає рівність можливостей, а також рівність у доступі до них;

⁵³ Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір// Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.- Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. - Львів–2016. – 180 с.

- права людини є позатериторіальними, тобто існують незалежно від державного визнання, закріплення в законі і поза зв'язком їх носія з конкретною державою. Права людини мають природну сутність і є невід'ємними від індивіда, та є об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту;

- права людини є загальносоціальними - належать людині за фактом народження як природні, невідчужувані права (апатриди, біженці не мають статусу громадянства, але мають права людини);

- права людини є невизначено зобов'язальними, не залежать від виконання будь-яких обов'язків. Зобов'язаною стороною виступають сама держава, її органи, посадові особи;

- права людини мають правовий характер, оскільки закріплені в правових актах, які утворені в межах держави та на міжнародному рівні;

- права людини не мають чітко окресленої форми вираження і сфери реалізації, вони первинно закріплені в міжнародних актах, і їх реалізація здійснюється у сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не перебувала людина;

- права людини гарантуються державою. Вони визначають належну модель поведінки представників державної влади з будь-якою особою, а також зобов'язання держави в галузі прав людини. Ці зобов'язання вимагають від держави та її представників утримуватися від порушення прав людини, а також усіма можливими засобами сприяти їх реалізації, забезпеченню їх ефективного захисту і додержанню іншими особами. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність. Ця ознака, знайшла закріплення в Конституції України. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої їх незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України). Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України).⁵⁴

Для розкриття сутності та змісту прав людини особливої уваги заслуговує питання щодо їх класифікації. Класифікація прав людини здійснюється з метою структуризації знань про права людини, що дозволяє комплексно їх проаналізувати і дійти відповідних висновків. Питання класифікації прав людини є актуальними не тільки з теоретичної, а й з практичної точок зору. Практичного значення вони набувають, зокрема, під час розробки і прийняття конституції та інших законів будь-якої держави (в тому числі України), оскільки сприяють забезпеченню повноти й обґрунтованості, послідовності викладу таких прав у законодавстві, а також диференційованому визначенню правових механізмів їх охорони та захисту.

⁵⁴ Бабін Б. В. П 68 Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. – Одеса : Фенікс, 2014. – 320 с. – С. 18

В основу класифікації прав людини науковці та практики, покладають різні критерії, але усі вони не є випадковими, а є істотними, такими, що відображають особливості класифікованих елементів, які сприяють розкриттю їх єдності та сутності. Класифікація прав людини відбувається не довільно, а із врахуванням наявності в суспільстві різних сфер діяльності, якісно різних за змістом суспільних відносин; взаємовідносин держави і людини у сфері захисту життя, здоров'я, безпеки, честі й гідності людини, взаємовідносин у політичній, соціальній, економічній та культурній сферах.

Досліджуючи історико-теоретичний вимір прав людини в Україні Панфьорова М.А. висловлює точку зору, що увесь комплекс прав людини можна умовно поділити на дві групи: ті, що були зумовлені конкретними історичними обставинами (характерні для різних державних утворень) і незалежні від часу, загальнолюдські права, які визнавалися всіма.⁵⁵ Загалом, за історичною послідовністю виникнення і визнання прав людини у науковій доктрині виокремлюються три покоління прав. Права першого покоління прав людини. На першому етапі (кінець XVIII ст. – початок XIX ст.) у конституційних актах фіксуються, як правило, дві групи прав і свобод – особисті (громадянські) та політичні права, які отримали назву «негативних», тобто таких, які виражають незалежність особистості від держави, позначають межі її втручання у сферу свободи індивідуума (право на життя, недоторканність житла, виборче право тощо).

Друге покоління стосується соціальних, економічних і культурних прав, що дістали закріплення в міжнародно-правових документах і конституціях багатьох держав до середини XX ст. Цю групу прав інколи називають «позитивними», оскільки їх реалізація, на відміну від реалізації прав першої групи, вимагає «позитивного втручання» держави, створення відповідних механізмів реалізації (право на власність, право на працю, право на сприятливі умови праці, право на відпочинок, право на охорону здоров'я й медичну допомогу, право на освіту, право на вільний вибір сфери діяльності), а також права соціально-культурного характеру. Останні забезпечують можливість особи користуватися досягненнями вітчизняної і світової культури для особистого розвитку і творчості.

До третього покоління відносять солідарні або колективні права, існування яких пов'язане з глобальними проблемами людства та які належать більше націям, народам чи територіальним громадам, ніж окремим індивідуумам (на мир, безпечне довкілля, самовизначення тощо). Варто зазначити, що у Конституції України закріплені всі категорії і покоління прав людини.

На сьогоднішній день у науковій літературі, постає питання про становлення четвертого покоління прав людини, виникнення яких пов'язують із бурхливим розвитком науково-технічного прогресу, генної інженерії, і до прав четвертого покоління відносять: право на інформаційний простір світу, на надання різноманітних послуг – глобальна мережа “Інтернет”, права людини

⁵⁵ Панфьорова М.А. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір// Часопис Київського університету права. - № 4. – 2020. – С. 106 - 111

пов'язані з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо.

Окрім цього існують і інші класифікації прав людини, в основу яких покладено різні критерії, зокрема, права людини класифікуються в залежності від зв'язку індивіда з конкретною державою, а саме - права людини та права громадянина. При цьому, права громадянина розглядаються, як різновид прав людини, що належать не всім особам, які проживають на території держави, а лише її громадянам. Тобто права громадянина уособлюють політико-правовий зв'язок особи та держави й передусім охоплюють права, які пов'язані зі змогою особи брати участь у політичному житті країни: виборче право, право бути членом політичних партій, право на управління державними справами тощо.

На практиці поділ прав на «права людини» й «права громадянина» дедалі більше втрачає своє теоретичне та практичне значення, а межі між ними поступово стираються. В умовах сьогодення більшість цивілізованих держав світу, зокрема держави – учасниці ЄС, відмовилися від політики «гуманітарного протекціонізму» і поширюють конституційні права та свободи не лише на власних громадян, а й на всіх фізичних осіб, які законно перебувають на їх території. Ця тенденція характерна й для України. Зокрема, вітчизняні вчені виділяють таке новітнє покоління конституційних прав і свобод людини, як «глобалізаційні».⁵⁶

Залежно від ролі держави у реалізації прав людини виділяють:

а) негативні права (державою має утримуватися від конкретних дій по відношенню до індивіда), тобто це права, що охороняють особу від впливу влади (зловживання нею) шляхом її обмеження. Передбачають право індивіда на захист від будь-якого втручання, у тому числі і державного, у здійсненні особистих і політичних прав. Це історична перша, основоположна група прав на незалежність від влади (свобода слова, преси, релігії, пересування, вибору професії, право на недоторканність приватної власності; таємниця і недоторканність листування; право на недоторканність житла і т.д.);

б) позитивні права (державою має надати особі певні блага, сприяти у реалізації ним своїх прав), тобто це права, що вимагають від держави захисту особи, забезпечуються державою, передбачають „позитивне втручання” з боку держави у їх здійснення. Перш за все це економічні, соціальні і культурні права, що характеризують правову державу новітнього періоду розвитку. До них відносяться: право на освіту, свобода будь-якої творчої діяльності, право на інтелектуальну власність, право на вільне використання своїх здібностей і майна, право на соціальну безпеку і захист в умовах безробіття, право на сприятливе навколишнє середовище, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на гідне життя і т.п.

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану, в якому знаходиться наша держава з 24 лютого 2022 року, на особливу увагу заслуговує сучасна теорія

⁵⁶ Слюсар К.С. Наукова концепція поколінь прав людини та механізм їх реалізації в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, – 2012. – 19 с.

прав людини, яка сформована у межах європейської правової культури, та передбачає, серед іншого, поділ прав за критерієм можливості чи неможливості їх обмеження на абсолютні та відносні. При цьому абсолютними «є такі людські права, які не можуть бути обмежені ні за яких умов».⁵⁷ Абсолютні права потребують абсолютного захисту від держави та не підлягають обмеженню (право на гідність та похідні від нього права: право не утримуватися в рабстві, право не зазнавати катувань, інших видів жорстокого поводження чи покарання).

Відносні права людини можуть обмежуватися, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними у демократичному суспільстві, переслідують легітимну мету, а саме: охорону державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, прав і свобод інших осіб. Потреба в обмеженні деяких прав може виникати в період воєнного чи надзвичайного стану.

Питання класифікації прав людини та їх нормативного закріплення зокрема в аспекті забезпечення належного захисту, завжди буде актуальним для сучасних держав, основним напрямом розвитку яких є людина, її права, свободи та інтереси. Це пов'язано не тільки з інтересами окремого індивіда, а є умовою прогресивного розвитку самої сучасної держави, оскільки відповідне нормативно-правове регулювання є ефективним інструментом реагування держави на зміни суспільства та його цінностей.

Особливе місце у системі прав людини займають конституційні права, які закріплені у Основному Законі держави і мають фундаментальне значення, вони відрізняються своєю багатоманітністю, а питання їх систематизації стали актуальними для юридичної науки і практики. У юридичній доктрині, конституційні права і свободи людини і громадянина розглядаються як визначені Конституцією та законами України можливості особи користуватися політичними, економічними, соціальними, культурними та іншими благами з метою задоволення особистих або суспільних інтересів і потреб.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка вказується, що конституційні права людини і громадянина в Україні – це основні права і свободи людини і громадянина, встановлені та гарантовані Конституцією України. Вони є засобом забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів і потреб, виражають об'єктивні можливості члена суспільства володіти, користуватися і розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати й захищати їх. Права людини і громадянина, закріплені в Конституції України 1996 року, базуються на концепції прав людини, визначеній у міжнародно-правових документах, які ратифіковані Україною, та інших, які встановлюють загальноправові стандарти прав і свобод людини.⁵⁸ На думку авторів навчального посібника Конституційне право України, конституційні права та свободи людини і громадянина – це закріплені в Основному Законі держави певні

⁵⁷ Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навчально-методичний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.

⁵⁸ Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2007. – 943 с.

можливості (надбання), необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними та рівними для кожного, забезпечуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів.⁵⁹

Отже, аналізуючи вище викладене, можна констатувати, що конституційні права - це гарантовані Конституцією та державою вид і міра можливої поведінки людини в суспільстві та державі з метою задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, закріплених у Конституції або ж які впливають із її духу, і які вона гарантує. Здебільшого ці права є позитивно-правовою формою вираження природних, невідчужуваних прав людини, тобто пов'язаних з кожною людиною, а не з правовим станом громадянства. До того ж конституційними правами людини є лише ті, які можна захистити в суді. Українська держава не лише декларує й визнає основні права та свободи людини, а й уважає захист прав і свобод людини однією з основних державних функцій, яку вона покладає на судову гілку влади.

Конституційні права людини, мають характерні властивості, які визначають їх місце у системі прав людини, а саме:

- мають верховенство, тобто вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод;
- є нормами прямої дії і мають гарантований захист;
- базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть бути обмежені чи скасовані;
- основні права людини належать їй з моменту народження;
- їх якісний рівень залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства і держави.⁶⁰

В Конституції України правам людини присвячено Розділ II, який має назву "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина", що у свою чергу свідчить про значимість інституту прав людини для нашої держави. Конституційні права людини створюють єдину систему, у якій всі вони взаємопов'язані й впливають одне з одного. Ця система відображає життєво важливі об'єктивні потреби та інтереси суспільства і його членів у їх єдності та взаємозв'язку. Система має свою внутрішню структуру, що являє собою поділ конституційних прав на відповідні групи й види, які не відірвані одне від одного, а утворюють єдину систему, де кожне з них має своє відповідне місце. Закріплені в Конституції України права, свободи й обов'язки людини та громадянина, їхні широта, реальність, гарантованість відтворюють не тільки фактичний і юридичний статус особи в суспільстві, а й суть демократії, що існує у країні, соціальні можливості, закладені безпосередньо в суспільному ладі.

У Розділі II чинної Конституції України вміщено перелік основних прав і свобод людини і громадянина в Україні, але немає їх чіткого розмежування чи

⁵⁹ Конституційне право України : навч. посібник [для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання]. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянна. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 293 с.

⁶⁰ Шаптала Н.К. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. – Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с.

офіційної класифікації. То ж, узагальнюючи положення міжнародного та конституційного законодавства, а також погляди українських і зарубіжних правознавців, можна стверджувати, що конституційні права та свободи людини можуть бути класифікованими: 1) за сутністю, або ж за походженням – природні та позитивно унормовані державою права і свободи людини; 2) за предметом, або ж змістом конституційні права і свободи людини і громадянина поділяються на політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), інформаційні, екологічні; 3) за суб'єктами – це індивідуальні та колективні права; права і свободи громадян України та права і свободи іноземців і осіб без громадянства, біженців, осіб які потребують додаткового і тимчасового правового захисту; 4) за віковою приналежністю – права дитини; права молоді; права людей похилого віку; 5) за статевою приналежністю – Конституція України виділяє лише права жінки, хоча для багатьох демократичних держав світу нині актуальним стає утвердження та захист особистих прав гомосексуалістів, трансгендерів тощо.⁶¹

Конституція України закріпила якісно нову систему прав і свобод людини та громадянина, до якої включено відповідні положення міжнародно-правових актів, які безпосередньо стосуються прав і свобод громадянина та містять відповідні зобов'язання держав-учасниць щодо визнання, легалізації, гарантування реалізації, а також охорони і захисту таких прав і свобод з боку держави та її інституцій. Конституція України розширила відповідний «каталог» прав і свобод людини та громадянина. Замість соціально-економічних, політичних і громадянських прав і свобод, які було відображено в радянській конституції – Конституції УРСР 1978 р., Конституція України 1996 року закріпила громадянські (особистісні), політичні, соціальні, економічні, культурні, інформаційні, екологічні права і свободи людини та громадянина.

Це означає, що Основний Закон не обмежився імплементацією міжнародно-правових актів і норм з питань прав і свобод людини, суттєво розширив їхній склад та проголосив, зокрема, екологічні та інформаційні права. Крім того, Конституція істотно збагатила зміст значної частини прав і свобод та посилила гарантії їх практичної реалізації.⁶² Права і свободи людини і громадянина, що закріплені в чинній Конституції України, не є вичерпними, тобто в майбутньому система прав і свобод може бути розширена і вдосконалена. При цьому нині значна увага приділяється не лише розширенню прав і свобод людини, а й їх реальному змістовному наповненню та гарантованості.

Отже аналізуючи вище викладене, можна констатувати, що конституційні права людини – це закріплені в Основному Законі держави певні можливості, необхідні для існування та розвитку особи, які визнаються невід'ємними, невідчужуваними та мають бути загальними і рівними для кожного, гарантуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів. У своїй

⁶¹ Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник ; До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. – Київ : Вид-во «Ліра-К», 2016. – С. 221.

⁶² Погорілко В. Ф. Конституція України. Проблеми теорії і практики / В. Ф. Погорілко // Правова держава: щорічник наук. пр. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 141–158

сукупності конституційні права утворюють єдину систему, у якій всі вони взаємопов'язані й впливають одне з одного. Ядром цієї системи традиційно вважають громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини.

Закріплені в Конституції України права людини, їхні широта, реальність, гарантованість відтворюють не тільки фактичний і юридичний статус особи в суспільстві, а й суть демократії, що існує у країні. Хоча конституційні права людини наділені найвищою юридичною силою, більшість із них не є абсолютними, адже їх здійснення може бути обмежене законом. Згідно зі ст. 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Такі обмеження допускаються в інтересах захисту здоров'я та моральності населення, національної безпеки, територіальної цілісності держави та задля більш ефективної мобілізації ресурсів держави з метою протидії військовій агресії. Запровадження особливого правового режиму воєнного стану, очевидно, є потенційною загрозою для конституційних прав людини. З огляду на це, у країні повинен діяти механізм, який допоможе особі реалізувати свої права в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження.

Особливості правового регулювання інституту обмеження конституційних прав людини в умовах дії правового режиму воєнного стану

Збройна агресія російської федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусили увесь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в умовах воєнного стану, що у свою чергу значно ускладнило гарантування державою прав людини в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження. Адже таке обмеження передбачає законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини. Слід зазначити, що запровадження особливого правового режиму, зокрема воєнного стану, є потенційною загрозою для реалізації прав людини. Саме тому щоб конституційні права людини в умовах воєнного стану не зазнавали незаконних та безпідставних обмежень, а органи державної влади не виходили за межі повноважень, наданих їм Основним законом, необхідне належне правове регулювання інституту обмеження конституційних прав людини. Нормативно-правові акти, що санкціонують обмеження прав людини, повинні бути сформульовані і конкретизовані якомога чіткіше, ясніше, із зазначенням цілей, обставин, засобів, міри й форми обмеження прав людини.

Встановлення режиму воєнного стану, як реакції держави на збройну агресію, є характерним для більшості країн світу, у національних законодавствах яких містяться вказівки на спеціальну правову конструкцію, яка надає додаткові права публічній адміністрації у випадках, коли держава стикається із непередбачуваними ситуаціями, подолання яких вимагає мобілізації всіх наявних ресурсів – так звані надзвичайні режими чи режими воєнного стану. Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично у всіх важливих міжнародно-правових актах, що визначають загальнолюдські стандарти прав та свобод людини.

Так, Загальна декларація прав людини у ст. 29 закріплює положення відповідно до якого, кожна людина при здійсненні своїх прав і свобод повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.⁶³ У даному випадку, слід розуміти, що дані обмеження зумовлені перш за все необхідністю поважати права та свободи інших людей, а також необхідністю нормального функціонування суспільства і держави в цілому. Разом з тим, Загальна декларація прав людини не містить чіткого переліку прав людини, які можуть бути обмежені та в якому обсязі.

У Конвенції про захист прав та основоположних свобод містяться правові положення щодо відступу держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Відповідно, у ст. 15 зазначено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, держава може відступати від зобов'язань, взятих вказаною Конвенцією в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.⁶⁴ При цьому, про обмеження та причини введених обмежень, а також про час, коли обмеження перестали застосовуватися, держава повинна у повному обсязі інформувати Генерального секретаря Ради Європи.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у ст. 4 закріплює положення, відповідно до якого, допускається відступ від зобов'язань під час надзвичайного становища в державі, в мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження».⁶⁵ Разом з тим, вказана правова норма закріплює абсолютні права людини (права, які ні за яких обставин не можуть обмежуватися), відступ від яких не допускається, а саме: не допускається відступ від права на життя, права на свободу думки, совісті і релігії, заборони свавільного втручання у приватне життя, презумпції невинуватості, незаконне позбавлення волі, заборони катування, заборони рабства.⁶⁶

Українське законодавство у питаннях регулювання інституту обмежень конституційних прав людини в умовах воєнного стану також не є винятком. Загалом, нормативною основою правового режиму воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та

⁶³ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 13.05.2022)

⁶⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 13.05.2022)

⁶⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 13.05.2022)

⁶⁶ О. В. Білоскурська, М. Д. Федорчук Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні// Правова держава. - № 46. – 2022. – С. 7 - 18

указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, в Україні введено воєнний стан.⁶⁷

Визначення поняття воєнного стану міститься у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до якої воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.⁶⁸

Аналізуючи зміст вказаної правової норми, можна констатувати, що вона закріплює правовий інститут обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану. З цього приводу варто зазначити, що у преамбулі Закону України «Про правовий режим воєнного стану» відзначається, серед іншого, що метою цього нормативно-правового акту є «гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб».⁶⁹ Виходячи із цього постулату, можна зробити однозначний висновок, що воєнний стан, в умовах якого допускаються певні обмеження основних прав людини, не може бути використаний для того, щоб держава відмовилась від свого основного обов'язку забезпечувати та захищати права людини. Введення воєнного стану, це вимушена необхідність задля відновлення умов, за яких людина зможе ефективно реалізовувати та захищати свої конституційні права.

Загалом, обмеження конституційних прав людини, розглядається, як інститут права, який складається з великої кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою правових норм різних галузей права, зокрема: конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини.

У науковій доктрині, обмеження прав і свобод людини визначається, як певні заборони, які покликані змінити поведінку особи через обмеження

⁶⁷ Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 затверджений Законом № 2102-IX від 24.02.2022// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

⁶⁸ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

⁶⁹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. Ст. 250

суб'єктивного права. При цьому обмеження являють собою певні юридичні та фактичні наслідки у вигляді “некомфортних” умов для реалізації правових інтересів відповідних фізичних та/чи юридичних осіб, права і свободи яких обмежуються, з одночасним задоволенням певних законних інтересів суб'єкта владних повноважень, який запровадив ці обмеження, або інтересів третьої особи, що зацікавлена у введенні таких обмежень.⁷⁰ Осинська О., під обмеженням прав і свобод людини розуміє законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися й розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суверенітету і територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної й інформаційної безпеки, охорони здоров'я, суспільної моралі й забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини.⁷¹

Розглядаючи проблему обмеження прав людини, Фігель Ю. О., наголошує на тому, що необхідно вирізнити два поняття обмеження: перше – безпосередньо обмеження прав (як позбавлення власників частини прав або частини певного права), друге – обмеження у здійсненні прав (як повна або часткова неможливість реалізації певних прав). Другий підхід до розуміння обмежень припускає, що усі права у повному обсязі залишаються у людини – носія прав, а припиняється тільки можливість їх реалізації. Такий вид обмеження може бути добровільним (коли людина відмовляється від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), або ж вимушеним – застосовується залежно від зовнішніх, здебільшого непередбачуваних, обставин. На думку дослідника, це обмеження може бути наслідком введення надзвичайного чи воєнного стану, обставин, незалежних як від волі окремого індивіда, так, певною мірою, і від волі державної влади, а випадки застосування такого обмеження повинні бути чітко регламентовані законодавством.⁷²

Досліджуючи питання конституційного регулювання та практики Європейського Суду з прав людини щодо обмеження реалізації прав і свобод людини, Дахова І., зазначає, що обмеження реалізації прав і свобод людини – це передбачений законом захід тимчасового характеру, що застосовується до особи з боку держави. Разом з тим, на думку вченої, для правомірності державного втручання у право людини необхідно, щоб таке втручання здійснювалось задля досягнення легітимної мети, якою завжди є захист певних суспільних або державних цінностей, та була необхідною в демократичному суспільстві.⁷³

⁷⁰ Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану / Ю.О. Фігель // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична». – 2015. – Вип. 2. – С. 222–230

⁷¹ Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

⁷² Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини// Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. - 2016. - № 837. - С. 357-361

⁷³ Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. Форум права. 2018. № 4. С. 17–25

На думку Скрипнюка О., обмеження прав і свобод людини – це передбачений Конституцією та законами України режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих Основним Законом прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України. Автор зазначає, що обмеження конституційних прав і свобод людини, відповідно до ст. 64 Конституції України не може бути абсолютним і має свої хронологічні, процедурні та, врешті, предметні межі».⁷⁴

Аналізуючи питання гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні, Лазарєв В. В., Малиновська Т. М., зазначають, що обмеження основних прав і свобод особи являє собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі право-реалізації тих можливих моделей поведінки, які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Воно має виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і полягає у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи.⁷⁵

Враховуючи особливості предмету нашого дослідження, варто зазначити, що правовий інститут обмеження конституційних прав людини в умовах правового режиму воєнного стану має свої певні особливості. Загалом, воєнний стан доцільно розглядати як засіб відновлення умов, за яких людина може ефективно реалізувати свої права та свободи. Відповідно, права людини визначають межі діяльності публічної влади щодо введення воєнного стану та засоби, що нею використовуються, не дивлячись на те, що першочерговим завданням держави в умовах правового режиму воєнного стану є захист державного суверенітету та територіальної цілісності держави, це зовсім не означає, що права людини не забезпечуються державою. В умовах воєнного стану, тимчасово змінюються пріоритети, і інтереси держави мають перевагу над інтересами людини, які на цей час обмежуються, але всі ці обмеження стосуються не всіх, а лише визначених в Конституції України прав та суворо регламентуються на законодавчому рівні.

Обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану, завжди пов'язане із розширенням компетенції органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій або органів місцевого самоврядування та наділення їх особливими повноваженнями. Зокрема, під час дії правового режиму воєнного стану військовим командуванням можуть встановлюватися обмеження та заборони, пов'язані з вільним пересуванням та перебуванням громадян у певній місцевості, запроваджуватися обов'язкова перевірка документів та огляд особистих речей, транспортних засобів, вантажів, житлових та нежитлових приміщень. Під час воєнного стану може бути запроваджено

⁷⁴ Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право. 2011. № 3. С. 5–11

⁷⁵ Лазарєв В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. Харків, 2022. – С. 71-73

комендантську годину, яка передбачає обмеження перебування громадян на вулицях у певний час доби. Громадянам, які перебувають на військовому обліку може заборонятися змінювати місце проживання або перебування без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки. В умовах воєнного стану у громадян може примусово відчужуватися майно, необхідне для потреб держави, це можуть бути транспортні засоби, сільгосптехніка, мисливська зброя та інше. Також, на території, де введено воєнний стан може запроваджуватися трудова повинність, для усіх працездатних осіб, які не працюють у воєнній сфері, проводиться мобілізація населення, забороняється діяльність політичних партій або громадських організацій, які загрожують суверенітету України, забороняється проведення мітингів і референдумів, забороняється проведення виборів на усіх рівнях.

Загально зрозуміло, що такі заборони вводяться з метою відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, але вони відбувається за рахунок зменшення обсягу реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. За таких умов, на державу покладається великий масив питань, щодо запровадження дієвих механізмів забезпечення конституційних прав людини та вдосконалення законодавчої бази у цій сфері.

Сьогодні в Україні розроблена, прийнята й діє низка законів, які через певні обмеження прав і свобод людини та громадянина, покликані забезпечувати державний суверенітет, громадський порядок, захист прав і свобод людей. До цього переліку можна зарахувати нормативно-правові акти різних галузей права, однак об'єднаних метою забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина: Кримінальний процесуальний кодекс України; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»; Закон України «Про контррозвідувальну діяльність»; Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Ці акти права допускають обмеження права на недоторканність житла, таємницю листування, невтручання в особисте життя людини на період проведення оперативно-розшукових заходів і досудового розслідування. Окрім цього, були прийняті як регулятивні так і охоронні норми на різних рівнях нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення законності у державі та унеможливлення протиправного обмеження прав людини. При прийнятті рішень держава дотримується принципу верховенства права, як пріоритетного принципу демократичної держави, а також правового балансу при обмеженні конституційних прав людини, задля унеможливлення їх звуження.

Правовий інститут обмеження конституційних прав людини в умовах дії правового режиму воєнного стану має свої певні особливості, а саме:

- встановлення обмежень конституційних прав людини в умовах воєнного стану відбувається виключно на підставі Основного Закону України та конкретизується у поточному законодавстві;

- обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного часу це юридичні заходи органів державної влади, що вводяться для досягнення суворо визначених цілей;
- обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану, завжди пов'язане із розширенням компетенції органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій або органів місцевого самоврядування та наділення їх особливими повноваженнями;
- обмеження конституційних прав людини починають діяти з моменту оголошення відповідно до встановленої законодавством процедури режиму воєнного стану;
- обмеження конституційних прав в умовах воєнного стану завжди становлять собою зменшення дозволеної нормами права поведінки чи певних дій людини;
- обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану є тимчасовими, розраховані лише на період дії такого стану;
- обмеження конституційних прав людини припиняють діяти з моменту його відміни.

Отже аналізуючи вище викладене можна констатувати, що обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану, це закріплені в Конституції України та конкретизовані у поточному законодавстві правомірні, цілеспрямовані, тимчасові юридичні заходи органів державної влади, що вводяться для досягнення суворо визначених цілей, в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України, які не позбавляють людину самого права, а полягають у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи на їх реалізацію.

Виходячи з важливості питання, будь-які обмеження конституційних прав людини можуть визнаватися допустимими лише за умови відповідності їх стандартам, виробленим західною правничою доктриною з прав людини. Таким чином, рамками обмеження прав людини є так званий «трискладовий тест» на пропорційність. «Трискладовий тест» — це юридична конструкція, що є засобом перевірки наявності необхідних умов для обмеження прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (1950). Трискладовий тест означає, що будь-яке обмеження права слід перевірити щодо відповідності цим трьома умовам: втручання здійснено «згідно із законом»; воно відповідає законній (легітимній) меті; воно «є “необхідним в демократичному суспільстві»». Обмеження, що не відповідає таким умовам, порушує право особи. Хоча назва «трискладовий тест» є умовною, і яку прямо не закріплено в рішеннях ЄСПЛ, саме на ці критерії ЄСПЛ посилається в багатьох рішеннях, що можна вважати усталеною практикою.⁷⁶

⁷⁶ Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри./ Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. - К.: Ваіте, 2021. – 528 с.

Критеріям обмеження прав людини приділив увагу і Конституційний Суд України, зокрема у рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 зазначено, що: «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права».⁷⁷

Основним джерелом інституту обмеження прав людини є Конституція України як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили та прямої дії, який установлює вихідне й фундаментальне положення: права і свободи людини є непорушними й невідчужуваними (стаття 21 Конституції України). Відповідно до ст. 64 запроваджуючи воєнний стан, органи публічної влади можуть встановити окремі обмеження прав людини. Варто наголосити, що у даному випадку мова йде: по-перше, про окремі обмеження, а, по-друге, саме про обмеження, а не скасування (права людини є природними, невід'ємними та невідчужуваними).

Загалом, конституційні права людини створюють єдину систему, у якій всі вони взаємопов'язані й впливають одне з одного. Ця система відображає життєво важливі об'єктивні потреби та інтереси суспільства і його членів у їх єдності та взаємозв'язку. Система має свою внутрішню структуру, що являє собою поділ конституційних прав на відповідні групи й види. Конституційні права людини залежно від можливості їхнього легітимного обмеження поділяють на абсолютні (ті, які за будь-яких обставин жодним чином не можуть бути обмежені) та відносні (ті, які підлягають правомірному обмеженню, оскільки таке допускається демократичним суспільством і є необхідним у ньому).

Відносні права можуть бути обмежені, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними у демократичному суспільстві, та переслідують легітимну мету (охорона державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моральності населення, прав і свобод інших осіб). В Указі президента України Про введення воєнного стану в Україні затвердженого Законом № 2102-ІХ від 24.02.2022 у ст. 3 визначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися наступні конституційні права і свободи людини, і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та

⁷⁷ Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 у справі № 1-1/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення 13.05.2022)

здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».⁷⁸

Аналізуючи нормативно-правові акти, що регламентують інститут обмеження конституційних прав людини в умовах правового режиму воєнного стану можна констатувати, що допускається обмеження різних груп конституційних прав людини, а саме громадянських, політичних, соціально-економічних прав людини. Першу групу конституційних прав людини, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану становлять громадянські права, тобто ті права, які мають забезпечити особисті потреби людини, її особисте життя. Ця категорія суб'єктивних прав пов'язана із самим існуванням людини, з її приватним життям і самовідчуттям як особистості. В умовах воєнного стану можуть бути обмежені наступні громадянські права: недоторканність житла (ст. 30 КУ), таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 КУ), право на невтручання особисте і сімейне життя (ст. 32 КУ); свобода пересування і вільного вибору місця проживання (ст. 33 КУ), свобода думки і слова (ст. 34 КУ).

В умовах правового режиму воєнного стану можуть бути обмежені і політичні права. Політичні права і свободи громадян України – це встановлені Конституцією та законами України форми політичної участі громадян в управлінні державними справами, зміст яких передбачає об'єднання в політичні партії та інститути громадянського суспільства, участь у виборах, референдумах і мирних зібраннях, звернення з петиціями до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Політичні права забезпечують особі можливість брати участь в управлінні державою, впливати на її внутрішню і зовнішню політику. В умовах воєнного стану допускається порушення таких політичних прав людини, як право на участь в управлінні державними справами, на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, право обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, рівне право доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38 КУ); право на мирні зібрання, проведення походів, мітингів, демонстрацій (ст. 39 КУ)

В умовах воєнного стану допускається обмеження соціально-економічних права людини, які передусім покликані забезпечити гідні умови життя людини та є продовженням наскрізної ідеї гарантування людської гідності. Держава взяли на себе відповідальність за забезпечення основних мінімальних життєво важливих потреб людини в харчуванні, наданні первинної медичної допомоги, житлі, базовій освіті тощо, але за умови воєнного стану допускається обмеження права приватної власності (ст. 41 КУ); права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 КУ); право на працю (ст. 43); права на страйк (ст. 44); права на освіту (ст. 53). У цілому, обмеження конституційних прав людини, які передбачені законом, переслідують легітимну мету та зумовлені суспільною необхідністю досягнення цієї мети, врешті-решт мають свою межу – вони не

⁷⁸ Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 затверджений Законом № 2102-IX від 24.02.2022// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

можуть заперечувати сутнісний зміст цих прав. У результаті обмеження конституційних прав людина, як носій прав не позбавляється самого права усі права у повному обсязі залишаються у неї а припиняється тільки можливість їх реалізації.

Окрім цього, ч. 2 ст. 64 Конституції України містить вичерпний перелік абсолютних прав людини, які навіть в умовах воєнного стану обмежувати забороняється, а саме: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом (ст. 24 КУ); право на громадянство та на зміну громадянства (ст. 25 КУ); право на життя (ст. 27 КУ); право на повагу до гідності (ст. 28 КУ); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 КУ); право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них (ст. 40КУ); право на житло (ст. 47 КУ); на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї (ст. 51 КУ); рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ст. 52 КУ); право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина (ст. 55 КУ); право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди (ст. 56 КУ); право знати свої права і обов'язки (ст. 57 КУ); гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58 КУ); право на правову допомогу (ст. 59 КУ); право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60 КУ); не можливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61 КУ); презумпція невинуватості (ст. 62 КУ); гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63 КУ).

Особливе місце у вказаному переліку відводиться природним правам людини, тобто тим, що не можуть бути поставлені в залежність від їхнього правового регулювання, вони являються природним правом на існування (для прикладу право на життя, свободу, на безпеку, на власність, на розвиток та рідну мову тощо). Дані права та свободи виникають разом із народженням людини, незалежно в якій країні або в якій державі вона народилася та продовжує жити. Неважливо чи існує в цій державі правова система забезпечення та гарантій прав та свобод чи ні вони все рівно виникають. Права та свободи, які становлять природне право, передують виникненню держави та законодавства, вони аж ніяк не можуть бути відібрані у індивідуума, також не можуть бути скасовані або обмежені. Дані права та свободи є наслідком самої появи людини на світ, існують завжди з людиною, є складовою її життєдіяльності, фундаментом існування взагалі.⁷⁹

Природні права людини закріплені у ст. 64 Конституції України не підлягають жодним обмеженням, оскільки джерелом необмеженого природного

⁷⁹ Рабінович П. Загальна теорія права та держави: стан, тенденції / Рабінович П. // Право України. – 2012. - № 3- 4. – С. 364 - 374

права є безпосередньо Конституція України, яка, зазначає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмеженими, крім випадків, передбачених Конституцією України, а природні права, не можуть бути обмеженими навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України). Всі інші нормативно-правові акти (як законодавчі, так і підзаконні) можуть лише визначити порядок, реалізації цих права, а не відмінити їх чи встановлювати такі процедури, які ускладнили б або ж зробили по суті неможливим їх реалізацію зацікавленими особами.

Закріплення переліку прав, які не можуть бути обмежені навіть у час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина. Так, у разі дії воєнного стану це не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права й у законах України. А будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади чи зловживання нею тягнуть за собою визначену законом відповідальність.⁸⁰

Конституційно-правове регулювання обмеження прав людини має вичерпні правові параметри, які не можуть розширюватися в довільному порядку і мають дискретний характер. Сутність обмежень прав людини полягає у визначенні чітких меж легітимного втручання держави в приватну автономію індивіда з метою забезпечення обороноздатності держави, створення умов для забезпечення функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпечення конституційних прав людини в умовах їх часткового обмеження. Аналізуючи національне законодавство, а саме положення Конституції України, можна стверджувати, що у ній закріплено основні стандарти правової держави щодо обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану, а саме: по-перше, обмеження прав людини і громадянина в державі є тимчасовим та мінімально необхідним за характером; по-друге, зберігається певний перелік прав, які не можуть порушуватися у жодному разі; по-третє, остаточне рішення про оголошення воєнного стану ухвалює вищий загальнодержавний представницький орган – парламент. Такі обмеження допускається в інтересах захисту національної безпеки, територіальної цілісності держави, забезпечення конституційних прав людини.

Висновки. Повномасштабна неспровокована воєнна агресія російської федерації проти України викликала безпрецедентну ситуацію, за якої увесь державний апарат і суспільство в цілому були змушені перейти до оперативного функціонування в умовах воєнного стану. За таких надзвичайно складних умов проблема обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану для нашої держави набула особливого значення.

⁸⁰ Благута Р. Забезпечення в Україні конституційних право і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.). упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 315 с.

Правовий інститут обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану має свої певні особливості, і загалом, обмеження конституційних прав можна визначити, як закріплені в Конституції України та конкретизовані у поточному законодавстві правомірні, цілеспрямовані, тимчасові юридичні заходи органів державної влади, що вводяться для досягнення суворо визначених цілей, в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України, які не позбавляють людину самого права, а полягають у звуженні обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей на їх реалізацію.

Обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану, завжди пов'язане із розширенням компетенції органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій або органів місцевого самоврядування та наділення їх особливими повноваженнями, яких вони не мали у мирний час. Загально зрозуміло, що такі заборони вводяться з метою відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки незалежності України, її територіальній цілісності, але вони відбувається за рахунок зменшення обсягу реалізації прав людини.

Враховуючи важливість питання обмеження конституційних прав людини в умовах воєнного стану варто зазначити, що воно потребує більш детальної законодавчої регламентації. Нормативно-правові акти, що санкціонують обмеження прав людини, повинні бути сформульовані і конкретизовані якомога чіткіше, ясніше, із зазначенням цілей, обставин, засобів, міри й форми обмеження прав людини, що у свою чергу убезпечить людину від незаконних та безпідставних обмежень, та не дозволить органам державної влади виходити за рамки повноважень, наданих їм Основним законом.

References:

1. Яцковина В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини// Південноукраїнський правничий часопис. -№ 1-2. – 2022. С . 49-53
2. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри./ Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. - К.: Ваїте, 2021. – 528 с.
3. Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспекти// Наукові записки НаУКМА. - 2017. Том 200. Юридичні науки. – С. 110-114
4. Коваленко В. В. Права людини в Україні та вдосконалення їх захисту в контексті конституційної реформи//Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України / За заг. ред. проф. В.В. Коваленка; матеріали науково-практичної інтернет-конференції ННІЗН НАВС (м. Київ, 23 січня 2014 р.). – К. : Видавництво Ліра-К, 2014. – 192 с. – С. 5-11
5. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 381-384
6. Скаун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] / О.Ф. Скаун – Х.: Еспада, 2006. - 776 с.
7. Антонович М.М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації. Право України. 2005. № 12. С. 16.
8. Загоруй І .С. Поняття «права людини»: теоретика-правові підходи до розуміння прав людини// Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - № 2. -2016. – С. 66-82.

9. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір// Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.- Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. - Львів–2016. – 180 с.
10. Бабін Б. В. П 68 Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. – Одеса : Фенікс, 2014. – 320 с. – С. 18
11. Панфьорова М.А. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір// Часопис Київського університету права. - № 4. – 2020. – С. 106 – 111
12. Слюсар К.С. Наукова концепція поколінь прав людини та механізм їх реалізації в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, – 2012. – 19 с.
13. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави : навчально-методичний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
14. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2007. – 943 с.
15. Конституційне право України : навч. посібник [для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання]. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філяніна. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 293 с.
16. Шаптала Н.К. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. – Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с.
17. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник ; До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. – Київ : Вид-во «Ліра-К», 2016. – С. 221.
18. Погорілко В. Ф. Конституція України. Проблеми теорії і практики / В. Ф. Погорілко // Правова держава: щорічник наук. пр. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 141–158
19. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 13.05.2022)
20. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 13.05.2022)
21. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 13.05.2022)
22. Білоскурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні// Правова держава. - № 46. – 2022. – С. 7 - 18
23. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 затверджений Законом № 2102-IX від 24.02.2022// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
24. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
25. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. Ст. 250
26. Фігель Ю.О. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану / Ю.О. Фігель // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична». – 2015. – Вип. 2. – С. 222–230
27. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.
28. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини// Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. – 2016. - № 837. – С. 357-361
29. Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. Форум права. 2018. № 4. С. 17–25
30. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Публічне право. 2011. № 3. С. 5–11
31. Лазарев В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. Харків, 2022. – С. 71-73

32. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри./ Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. - К.: Ваіте, 2021. – 528 с.
33. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. No 2-рп/2016 у справі No 1-1/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text> (дата звернення 13.05.2022)
34. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 затверджений Законом № 2102-IX від 24.02.2022// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
35. Рабінович П. Загальна теорія права та держави: стан, тенденції / Рабінович П. // Право України. – 2012. - № 3- 4. – С. 364 - 374
36. Благута Р. Забезпечення в Україні конституційних право і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану// Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 315 с.